

Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Avrupa Yayılmacılığından Sonra Değişen “Öteki” Tanımları

Tuğça POYRAZ*
Gülay ARIKAN**

Özet

“Öteki”, bir ulusun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel koşulları ile uluslararası ilişkileri ve beklentilerine göre içeriği değişebilen bir kavramdır. Bu nedenle çalışmada “öteki” kavramı tarihsel-sosyolojik açıdan ele alınacaktır. Avrupa yayılmacılığından önce, yani küreselleşmeden önceki dönemde toplumun sadakat odağını oluşturan din unsuruna göre şekillenen öteki tanımları, Avrupa yayılmacılığı sürecinde -dönemsel olarak değişmekle birlikte- ırka, dine, etniye, renge, dile göre çeşitli unsurlarla yapılmıştır. Buna göre öteki tanımları zaman zaman ırkçılık, milliyetçilik, kapitalizm ve emperyalizm gibi olguların etkisinde değişiklik göstermiştir. Zamanımızda ise bireylerin, toplumların ve ulusların öteki tanımları, kısa vadeli politik ve ideolojik kaygılara göre şekillenmiştir. Bu çalışmada, Avrupa yayılmacılığından sonraki süreçte çeşitli unsurlara göre dönemsel olarak farklılaşan Avrupa-Türkiye ilişkileri ve öteki tanımları ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar: Öteki, milliyetçilik, ırkçılık, küreselleşme, kapitalizm, emperyalizm.

Abstract

The concept of the “other” has a variable content as a result of the economical, social, political and cultural conditions of a nation as well as of the international relationships and expectations. Therefore, the concept of the “other” is treated in a historical-sociological way in this study. During the pre-globalisation period, the definition of this concept was developed based on the element of religion which constitutes the loyalty focus of the society. However during the globalisation period, it has begun to be defined depending on such factors as race, nationalism, capitalism. Thus, the definitions of the “other” concept have changed under the influence of such fact as racism, nationalism, capitalism, imperialism. In recent years, the individual and societal definitions of the “other” concept seem to be short-term and based on ideological concerns. In the study, the relationships between Europe and Turkey and the definitions of the “other” are discussed in relation to various elements after the globalisation process.

Key Words: Other, nationalism, racism, globalisation, capitalism, imperialism.

GİRİŞ

Modernlik-öncesinin dışa kapalı toplumları için bir sorun oluşturmayan öteki ve kimlik tanımları, modernleşmeyle birlikte bir sorun haline gelmeye başlamış ve günümüzde ulusal kimliğin krizi tartışmalarına yol açacak seviyeye ulaşmıştır.

*Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Kanımızca ulusal kimlik araştırmalarına ilginin artmasını sağlayan, kültür ve kimlik krizine yol açan gelişmelerden birisini küreselleşme konusu oluşturmaktadır. Küreselleşme olgusunun ulus-devletlerin kimlik bunalımı yaşamasına neden olduğu yönündeki görüş gittikçe değer kazanmakta ve taraftar bulmaktadır. Küreselleşme ve neden olduğu ulusal kimliğin krizi konusunun temel dayanağı, bu gelişmenin ulus-devletlerin bugüne kadar ki mahiyet ve işlevlerinde bir değişikliğe yol açtığı, merkezi yapısını giderek zayıflattığı ve kendisinden beklenen işlevleri yerine getirememeye başladığı konusuna dayanır. Böylece ulusal kimliklerin ve ulus-devletlerin akıbetlerinin ne olacağı sorusu önem kazanmaktadır.

Örneğin Topçuoğlu (1995:102), küreselleşmenin topluluk kimliğine yönelttiği tehditlerin ve bunun karşısında topluluk üyelerinin kendi kimliklerini korumaya yönelmelerinin, birden fazla etnik grubun bulunduğu toplumlarda modernleşme sürecinde öncülük rolünü üstlenen devletin meşruluğunu etkilediğini belirtmektedir. Gerçekten de tek kutuplu bir dünyayı hedefleyen küreselleşme, bugüne kadar geçerli olan tüm değerler sistemini sarsmıştır. Küreselleşmenin ‘ulusal kimlik’ kavrayışında yaptığı en büyük değişim ise, egemen bir üst kimlik yerine, çoğulcu alt kimliklerin önem kazanmasıdır. Ulusal kimliğin krizi konusu günümüzde yapılan “öteki” tanımlamalarını da etkilemekte ve “öteki”, ulusların ideolojik, ekonomik, politik ve kültürel çıkarlarına ve beklentilerine göre değişik şekillerde tanımlanmakta ve konumlanmaktadır.

Çalışmanın amacı, Avrupa yayılmacılığında sonraki süreçte çeşitli unsurlara göre dönemsel olarak farklılaşan Avrupa-Türkiye ilişkileri ve öteki tanımlarında meydana gelen değişikliklerin ele alınmasıdır. Bu amaca şu sorular doğrultusunda ulaşılmaya çalışılacaktır.

- 1) Avrupa devletleri ve Türkiye ele alındığında, bu toplumlarda egemen olan “öteki” tanımlamaları hangi unsurlara göre şekillenmektedir? “Öteki” tanımını belirleyen unsurlar açısından dönemler arası farklılık gözlenmekte midir?
- 2) Dönemler ve toplumlar arasında farklılık gösteren, toplumun tutunum ihtiyacını karşılayan, yüce sadakat odakları nelerdir?
- 3) Avrupa’da ve Anadolu’da ortaya çıkan milliyetçilik dalgasının ulusal kimlikler üzerinde yaptığı etki hangi yönlerden ele alınabilir? Aynı bir gelişime sahip olan bu iki sürecin arasındaki farklılıklar ve benzerlikler nelerdir?
- 4) Dönemler ve toplumlar açısından bakıldığında aralarında büyük farklılıklar gözlenen güvenlik ve risk koşullarını neler oluşturmaktadır?

Avrupa yayılmacılığı döneminde Robertson’un tarihsel dönemleştirmesinden yararlanılmıştır. Buna göre küreselleşmenin evreleri şunlardır;

- Oluşma Evresi (Avrupa, 1400-1750)*,
- Başlangıç Evresi (Avrupa, 1750-1875),
- Oluşma ve Başlangıç Evresi (Osmanlı, 15. yüzyıl-19. yüzyıl),
- İlerleme Evresi (1875-1925),
- Hegemonya İçin Mücadele Evresi (1925-)

* Küreselleşmenin oluşma evresindeki Avrupa ve Anadolu’daki “öteki” tanımları daha önceki sayıda incelenmiştir.

• **Küreselleşmenin Başlangıç Evresi (Avrupa, 1750-1875)**

Bu başlık altında Fransız İhtilali ve İngiliz Endüstri Devrimi ile çifte devrimin uluslaşma süreci ve ulusal kimlikler açısından yol açtığı gelişmeler ele alınacaktır. Küreselleşmenin başlangıcı olarak bu tarihlerin seçilmesinin nedeni, Fransız devriminin günümüz ulus-devletlerinin siyasal ve ideolojik yapılanmalarında eskiden bir kopuş sergilemelerine neden olması, İngiliz Sanayi Devriminin ise devletlerin ekonomilerinin şekillenmesine model sağlamasıdır. Bu anlamda iki devrimin geleneksel yapıdan kopuş anlamında birbirlerini destekledikleri ve eşgüdümlü olarak geliştikleri söylenebilir.

Çifte devrimin siyasal ve düşünsel açıdan ardında yatan aydınlanma hareketi ise, ekonomik açıdan buna yol açan fizyokrasidir diyebiliriz. Fizyokrasinin ekonomide ticaretten çok, tarımsal üretime önem veren yönü dönemin ekonomik politikasına tezat oluştursa da “laissez faire” (bırakınız yapsınlar) ifadesi ile belirginleşen, devletin ekonomiye müdahale etmemesi, bireyi girişimlerinde serbest bırakması ilkesi, liberal ekonominin temellerini atmış ve böylece feodal dönemden kapitalizme geçilmesini sağlayan bir sürece yol açmıştır.

Fransız Devrimi'nin ardından ulusal ve uluslararası siyasette çok önemli değişimler gözlemlenmeye başlanmıştır. Artık, monarkların kişisel çıkarları ya da iktisatları değil, ulusal çıkarlar ve duygular önem kazanmıştır; böylece, ‘ulus’a derin bir psikolojik anlam yüklenmiştir. Fransız Devrimi'nin ardından, insan hakları kavramının önem kazandığı bir ortamda, bu haklardan türeyen ulusal haklar kavramı da önem kazanmaya başlamıştır.

Modern anlamıyla ulusların doğuşunun 16. ve 17. yüzyıllara dayandığı varsayılsa da, siyasal bir varlık olarak ulusların ortaya çıkışı, 1789 Fransız Devrimi ile yakından ilişkilidir. Fransız Devrimi'nden sonra bireyin özgür iradesi ön plana çıkmaktadır. Bu gelişme, siyasal ve coğrafi olarak sınırları belirlenmiş bir toprak parçası (vatan) üzerinde, tüm vatandaşların özgür yaşamaları fikrini doğurmuştur, böylece devrimin etkisiyle teritoryal ulus kavramı ön plana çıkmıştır. Bu şekildeki bir ulus tanımında etnik, dilsel veya dinsel yönden homojenlik aranmaz; devlet idaresi altında, özgür irade sahibi bireylerin dini kimlikleri, etnik kimlikleri gibi diğer kimlik öbekleri, ortak bir ulusal kimlik altında eritmeye çalışılır ve devlet, vatandaşlarını ortak bir ulusal kimlik altında tanımlar. Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmış olan bu tanım, ileride teritoryal ya da Batılı milliyetçilik adı verilen hareketlere yol açacaktır.

Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, ulusal sınırlar içinde yaşayan vatandaşların ulusal kimlikleri en önemli kimlik odağını oluşturmaya başlamış ve o zamana kadar önemini koruyan dini kimlik, etnik kimlik ve hanedanı kimlik, ulusal kimlik yanında önemlerini yitirmişler ve modern toplumlardaki bölünmeler, sosyo-ekonomik temel etrafında inşa edilmiştir. Devlet, bundan sonra vatandaşlarını tek bir kimlik altında toplamaya yönelik politika gütmüştür. İnsanları ortak bir ulusal kimlik altında toplama aracı ise, ulusal dil ve kültür olmuştur. Devrimin etkisi içeriden dışarıya doğru olmuş ve başta Avrupalı devletler olmak üzere tüm devletler milliyetçiliğin etkisiyle birlikte, bağımsızlık savaşı vererek uluslaşma sürecine katılmışlardır. Devrimin eşitlik, özgürlük, bağımsızlık fikirleri günümüz demokratik toplumlarının temelini atacaktır.

Oran (1977: 20), her toplumun egemen ideolojisinin acımasız olduğunu ve kendisine karşı gelenleri yok ettiğini belirtir. Ona göre, Ortaçağ toplumunda kilise en güçlü mal sahibi olduğundan, dönemin toplumsal tutunum ideolojisi din'dir (Tanrı'ya yöneliktir). Mutlakiyetçi krallıkların ortaya çıkmasıyla başlayan yeni üretim biçimiyle,

yeni devrin sadakat odağı, laik veya kişisel prens tarafından oluşturulur, sonra burjuvazi krala ihtiyacı kalmayacak kadar güçlenir. Artık ulusal devlette toplumsal ve ekonomik ilişkiler kişisel olmaktan çıkmış kurumsallaşmıştır. Kişi eskisinden daha çok manevi dayanak gereksinmesi içindedir; organik dayanışmaya geçilmiştir. Dayanak noktası ilahi niteliğinden sıyrılıp, seküler bir nitelik kazanmıştır. Toplumu çevresinde birleştirecek güçlü bir otoriteye ihtiyaç vardır. Toplumun sınırları çok genişlemiştir. İşte bu laik ve kollektif ideoloji milliyetçilik olmuştur.

1789'dan başlayarak 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sürecek olan dönem devrimin ilkelerini savunmak ya da ona karşı verilen mücadele ve devrim yıllarıyla geçecektir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin Fransa'dan yayılan fikirleri bastırmak amacıyla 1792 yılından itibaren verdikleri mücadele bu yönde hiçbir başarı sağlamayacak ve bu ülkeler teker teker milliyetçi ideolojinin etkisine girecekler ve Avrupa'da özellikle 1830-1848 yılları, halkların bağımsızlıklarını kazanmak için verdikleri mücadeleyle geçecektir.

Gerçekten de savaş dönemlerinde öne çıkan bir olgu, ortak düşman olarak tanımlanan bir grup ile çatışmaya girmenin, grup içi kimlik bilincinin pekişmesine katkıda bulunmasıdır. Bu durum kollektif/toplumsal kimliklerimiz açısından gözlemlenebildiği gibi, bir ulusun topyekün girdiği bir savaşta da belirleyici olmakta ve ulusal kimlik bilincinin artmasında rol oynarken, toplumun dönemi belirleyen sadakat odağı etrafında entegre olması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda dönemin egemen sadakat odağını oluşturan milliyetçiliğin yükselişe geçmesinde bu unsurun da göz önüne alınması gerekmektedir.

Tıpkı devrimin yayılma seyrini izlercesine milliyetçiliğin yayılması da içeriden dışarıya doğru olmuş; önce Batı Avrupa olmak üzere, Doğu Avrupa ve Orta Doğu, daha sonra Asya, Afrika ve Arap ülkeleri bu sürece girmişlerdir. Ancak, milliyetçilik hareketleri her ülkenin kendi şartlarına göre farklı şekillerde yaşanmış ve farklı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, Fransız Devrimi'nden sonra gelişen milliyetçilik anlayışı, aynı siyasi ve coğrafi sınırlar içerisinde yaşayanların aynı ulusun vatandaşları sayılması gerektiği şeklindeki teritoryal anlayışa dayanıyordu. Bu ulus anlayışında bireylerin dini kimlikleri, etnik kimlikleri gibi diğer kimlik öbekleri, ortak bir ulusal kimlik altında eritmeye çalışılır ve devlet vatandaşlarını ortak bir ulusal kimlik altında tanımlar.

1792'den itibaren Batılı ulusların Fransa'dan yayılan fikirlere karşı mücadelesi, Fransa'da ulusal bilinçlenmenin daha da güçlenmesi sonucunu doğururken, diğer ülkeler açısından da, bir tepki olarak zamanla farklı bir tip milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Temelini Almanya'ya dayandırabileceğimiz bu milliyetçilik türü, milleti tanımlama da vatandaşlarını ortak bir hukuka ya da yaşanan siyasi-coğrafi sınırlara göre değil, ortak bir soy veya etniye göre tanımlamış ve bu tanımlamada araç olarak ortak tarih, dil ve kültürü kullanmıştır.

Fransız Devrimi'nin neden olduğu yeni fikirler ve ulus-devletin gelişmesi ile paralellik gösteren bir başka olguda kapitalist ekonominin gelişmesidir. Bu ekonomi biçiminin gelişmesine kaynaklık eden ise, İngiliz Endüstri Devrimi'dir. Endüstri Devrimi, iktisatta yaşanan gelişmelere bağlı olarak iktisadi ve toplumsal yapıda dönüşümlere neden olan ve bu dönüşümler sayesinde iktisatta büyümeye ihtiyaç duyulan bir yapıya yol açan döngüsel bir süreçtir. İngiltere, yapmış olduğu bu devrim ile diğer devletlere bir model olmuştur. Bu tarihten itibaren teknolojik devrim tüm dünyayı derinden etkileyecek ve geleneksel yapıdan kesin bir kopuşa neden olacaktır.

Hobsbawm (1998:33), Endüstri Devrimi'nin gelişmiş ülkeler ile bağımlı ülkeleri iktisadi faaliyetlerde belli bir işbölümü ile birbirine bağladığını, sonuç olarak göreceli olarak kentleşmiş bölgelerin, tarımsal ürünleri üreten ve bunları büyük ölçüde ihraç eden bölgelerden ayrıldığını ifade eder. Bu durum günümüzde ulusların birbirleriyle ilişkilerinde ve birbirlerini tanımlamalarında etkisini fazlasıyla hissettiğimiz “gelişmiş”, “az gelişmiş” ve “gelişmemiş” ülke ayrımına yol açacak ve bu ülkeler arasındaki farklar her alanda etkisini gösterecektir.

Özetlersek, Aydınlanma Çağı'nı ve iki büyük devrimi yaşayan Batı uygarlığı, 'kimlik' sorunuyla daha önce karşılaşmış ve konuya günümüzde halen geçerliliğini koruyan evrensel değerlerle yaklaşmıştır. Bu durum 18. ve 19. yüzyıllardaki gelişmeler, merkantalizm, sömürgecilik ve emperyalizmin de etkisiyle Batı kültürünü ön plana çıkarmıştır. Timur (2000:176), Batı'nın kendi uygarlığına evrensel bir nitelik veren değerleri yaratırken, 'Doğu'yu da yarattığını, başka bir deyişle kendisini, antinomik bir şekilde 'Doğu'ya göre tanımladığını belirtir. Bu şekilde 'Batı' üstün bir değer olurken, 'Doğu'da giderek küçültücü ve horlayıcı bir sıfat haline gelmeye başlamıştır.

Bu durum daha sonra Doğu'nun kimliğini, öteki olarak tanımladığı Batılı değerlere göre inşa etmesine ve Batı'ya yakınlaşmasına neden olacaktır. Batı'nın bu tutumunun en büyük nedenlerinden birisinin 'dinsel kimlik' farklılığında yattığı yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu durum ekonomik bakımdan “az gelişmiş” olan tüm ulusların, çağdaşlaşma adına, Batı kültürüne yönelmelerine yol açmıştır. Özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan Batılılaşma hareketi bunun örneğini teşkil etmektedir. Elbette bu süreçte Osmanlı'nın savaşlarda yenilmesi, ekonomisinin bozulması, bağımsızlığını kaybetmeye başlaması ve Batı'dan aldığı milliyetçilik (ulusçuluk) akımının etkisi göz ardı edilemez. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Türk ulusunun bağımsızlık savaşı ve Cumhuriyet Dönemi ile birlikte, Batı'ya yönelik olarak yapılan reformlar, Türk insanının kimliğini artık Batılı kurumlarda bulmasına yol açmıştır.

• Küreselleşmenin Oluşma ve Başlangıç Evresi (Osmanlı, 15. yüzyıl-19. yüzyıl)

Osmanlı Devleti bu dönemde millet sistemine dayanmaktadır. Millet sisteminde toplulukları birbirinden ayıran temel değer *din*'dir. Dil, kültür ya da soy gibi farklılıklar dikkate alınmadan, dini kimlik siyasi örgütlenmenin temel ilkesi haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu sisteme göre Ermeniler, Yahudiler, Türkler farklı dinlere mensup olmaları nedeniyle farklı milletler olarak sayılmışlardır. Yükselme döneminde devlet için sorun yaratmayan millet sistemi, gerileme dönemiyle birlikte başlayan diğer sorunlarla birlikte ve Avrupa'dan yayılan milliyetçilik akımının imparatorluk topraklarına girmesiyle azınlıkların imparatorluktan ayrılmasına kadar varan büyük sorunlara yol açacaktır.

“Osmanlı Türkçe'sinin en önemli sözlüğü olan Şemseddin Sami'nin Kamusu-Türki'sinde din ve millet kelimeleri eşanlamlı olarak kullanılarak, millet ve ümmet terimlerinin iki farklı kavram oldukları vurgulanır. Bu sözlüğün 'millet' maddesine göre; millet, aynı dine, yani İslam dinine mensup farklı dil ve etnik kökenden gelen çeşitli grupları belirten ortak bir isimdir. Ümmet ise, milletten farklı olarak, aynı dine mensup ya da mensup olmayan farklı toplulukları ifade eden ortak bir isimdir” (Yıldız 2001:52). Bu millet tanımı, kaynağını Kur'andan almıştır; millet kelimesinin işaret ettiği anlam farklı dinlere mensup olmaktır.

Ortaylı (1985:997)’ya göre, millet sisteminde temel ayırım, Müslüman olanlarla Müslüman olmayanlar arasındaydı. Müslüman topluluklar imparatorluğun asli unsuru olarak görülürken, Müslüman olmayanlar azınlık statüsündeydiler. Böylece kurucularının ve hanedanın Türk olmasına rağmen, etnik varlık olarak Türklük İslam’ın içinde eridi ve Türkler ayrıcalıklarını kaybettiler. Lewis (1988:327-340), Osmanlı İmparatorluğundaki Türklerin milli bilincinin gelişmemiş olmasını, Osmanlılarda etnik kriter yoksunluğunun Türklerin İslam öncesi tarihlerinin unutulmasına yol açtığını, imparatorluk içinde yalnız dinsel farklılıkların önemli olduğunu, Türk geleneklerinin İslamiyet bünyesinde erimeye yüz tuttuğunu, vb. faktörlerle açıklamaktadır. Yıldız (2001:6), Osmanlı döneminde ‘Türk’ kelimesinin yalnızca bir boy adı ve tahkir ifadesi olarak kullanıldığını, Türk kelimesinin göçerler ve Yöröklere göndermede bulunduğunu ve ‘kaba ve cahil’ imasını taşıdığını belirtir.

Anderson (1993:9)’un da belirttiği gibi, “geleneksel toplumlarda hanedanı ve dini olmak üzere iki tür sadakat odağı” bulunmaktaydı. Osmanlılarda, halife-sultana sadakatin dönemin en belirgin siyasi kimliği olması, sultanın yönetme hakkının sorgulanamaması ve temelde dine göre örgütlenen (teokratik) bir toplum olması, Osmanlı’nın bu dönemde geleneksel bir toplum yapısı sergilediğini göstermektedir. Batıda da günümüzdeki anlamda ulus-devletler ortaya çıkmadan önce, yani mutlak monarşi döneminde kişinin kimliğini belirleyen, hangi hanedana mensup olduğu idi. Ayrıca henüz kilisenin hakimiyetinin ortadan tamamen kalkmaması, dinin toplumda halen birlik ve dayanışmayı sağlayan bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Osmanlı ve Avrupa kimliklerinin benzerlik taşıdığı öne sürülebilir.

1699 Karlofça Antlaşması ile gerileme dönemine giren Osmanlı’da, 17. yüzyıldan itibaren ekonomide, orduda, ulema sınıfında ve yönetimde bozulmalar görülmeye başlamış ve bunun etkisiyle devlet bu dönemden itibaren ayaklanmalar ve isyanlarla mücadele etmiştir. Böylece Osmanlı, Rönesans’tan beri her alanda ilerleme kaydeden Avrupa devletleri karşısında gerilemeye başlamıştı. Batı’da gelişmeye başlayan sömürgecilik politikası yanında, her iki tarafında sınırlarını genişletme çabaları, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile Batı arasında savaşlar yapılmasına yol açmıştır. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı, denizlerde Portekiz ve Venediklilerle mücadele etmiştir. Karada ise, İngiltere, Fransa ve Avusturya ile savaşlar yapılmıştır.

Ancak, Osmanlı Devleti, dönemin İngiltere, Fransa ve Avusturya’sı gibi sömürgeci bir imparatorluk değildi. Ortaylı (1990:27-28), Osmanlı’nın fethettiği topraklara koloni değil, vatan gözüyle baktığını belirtir. Ona göre, Osmanlı Devleti kolonyalizm nedir, etnisite anlamında, milletler nedir bilmez. Gerçi devlet dairelerinde Türkçe konuşulur, Türk devletidir, ordudaki, bürokrasideki dil Türkçe’dir. Türkçe konusundaki bu Türklüğe rağmen kimlik bilinci haline gelmiş bir Türklük söz konusu değildir. Bir kere kendisine Türk demiyor, öyle bir gayreti yok, başka ad koyuyor. Önce Müslüman demiş, sonra Osmanlı demiş. Türklük bilincinin uluslaşmasının da, tabii bir bedeli var. Bunun başlangıcı 93 Harbi ve hızlanması da Balkan savaşı. Çanakkale, Kafkaslar, Yemen falan derken, Türklerden başka herkes imparatorluktan kopmaya çalışınca biz de artık bakışlarımızı ‘biz kimiz?’ diye kendimize çevirmek zorunda kaldık. Ortaylı’nın bu açıklaması, Osmanlı’nın bu dönemde sömürge kaygısı olmadığını ve devletin kültürel çeşitlilik temeline dayandığını belirtmektedir.

Bu dönemde Batı ile yapılan savaşların diğer bir nedenini iki taraf arasındaki din farklılıkları oluşturmaktadır. Yavuz Sultan’dan sonra imparatorluğa halifelik getirilmesi, Osmanlı’nın Müslüman Doğu’yu Hıristiyan Batı karşısında korumasına

neden olmuştur. Bu durum “din”in sadakat odağı olarak toplumda halen önemini koruduğunu göstermektedir. İncelik (1973:7)’a göre, İmparatorluğun varlık ilkesi - Hıristiyan dünyasına karşı- sürekli bir kutsal savaş (Dar’ül Harp) olmakla birlikte, devlet, Ortodoks kilisesinin ve (kendi yönetimi altındaki) milyonlarca Hıristiyan’ın koruyucusu olmuştur. Devlete sadık kalmaları, vergi vermeleri karşılığında, Hıristiyan ve Musevi vatandaşların can ve mal güvenliğini garanti etmiştir. Bu durum Hıristiyan Batı’nın Osmanlı’nın gözünde en büyük “öteki” olmasına rağmen, kendi yönetimi altındaki Hıristiyanlara karşı hoşgörüsüyle yaklaştığını, bunlara Osmanlılık bilincini aşlamaya çalıştığını gösterir. Osmanlı, Hıristiyan halka zorunlu din değiştirme politikası uygulamamıştır.

Din bağının halen toplumsal sadakati oluşturduğu geleneksel Osmanlı toplumunun bireyi için kimlik arayışı henüz bir problem olmaktan uzaktı. Kimlik sorunu Osmanlı tebaası için ancak ötekinin (Hıristiyan Batı’nın) bilincine varmaya ve onu tanımlamaya başlamasıyla bu dönemden sonra gerçekleşecektir. Özellikle iktisadi ilişkiler biçiminde başlayan Batılı ulusları tanıma süreci, zamanla Osmanlı tebaasının kendi kimliğinin farkına varmasına yol açacaktır. Kendini tanımlama sürecinin en önemli kamçılayıcısı ise yine Batı ile kurulan ilişkilerin bir sonucu olarak Osmanlı’da yaşayan değişik unsurları ve nihayetinde de Türk ulusunu etkileyecek ve bilinçlendirecek olan milliyetçilik temayülü olacaktır. Fransız Devrimi sırasında gerileme devrine girmiş olan Osmanlı’nın başında III. Selim bulunmaktaydı. Osmanlı, dönemin Avrupalı devletlerinin aksine sömürgeci bir devlet niteliği göstermemekle birlikte, Avrupalı devletlere verdiği kapitülasyonlar ile kendi ekonomik gelişmesinin önüne engel koymuş ve Türk ulusal devletinin kurulmasına kadar bunların kaldırılmasını sağlayamamıştır.

Fransız devriminden sonra Avrupa’da seküler nitelikli sosyo-ekonomik kimliklerin hakim bölünme odaklarını meydana getirmesine rağmen, halen geleneksel niteliklerini koruyan ve dini-hanedani bağların sosyo-politik örgütlenme üzerinde etkisini korumasıyla bir ortaçağ toplumu özelliği gösteren Osmanlı, 19. yüzyıldan sonra devrimin sonucunda yayılmaya başlayan milliyetçilik akımının etkisine girmiştir. Bu durum, öncelikle imparatorluğun dayandığı millet sisteminin temellerini sarsmış daha sonra da ilk önce 1821 yılında Yunanistan’ın ayrılmasıyla başlayan süreç imparatorluğun yıkımını hazırlamıştır. Yunanistan’dan sonra sırasıyla 19. yüzyılda Romanya, Sırbistan ve Karadağ, 20. yüzyıl başlarında ise, Bulgaristan ve Arnavutluk imparatorluktan bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu akımdan en son etkilenen ve bağımsızlık bilincine en son ulaşanlar ise Türkler olacaktır.

19. yüzyıl Osmanlı’da kimlik dönüşümü yaşanması açısından önemlidir. 1807’de padişah ve ayanlar arasında imzalanan Sened-i İttifak ile birlikte, merkezi otoritenin ayanlar karşısında zayıflaması ve Osmanlı’nın Avrupa devletleri için bir iç pazar haline gelmesiyle birlikte, gayrimüslim halk ticarete etkili olmaya başlamış ve bu gelişme kimlik dönüşümü yaşanmasına yol açmıştır. Keyder (1989:21), çok milletli imparatorluk dinamiği içinde, çevre bölgelerdeki ayanlığın, devlet kurma eğilimleri ile milliyetçi hareketler için itici güç oluşturduğunu belirtir. Daha sonra 1839’da Tanzimat Fermanı ile başlayan, azınlıklılara haklar verilmesi süreci, onların ulus-devletler biçiminde örgütlenmelerine ve böylece ayrılıkçı hareketlere girişmelerine yol açacaktır. 19. yüzyıl Osmanlı tarihi, imparatorluğu kurtarmak için gerekli görülen ıslahat hareketleri ve ideolojik akımlarla özetlenebilir.

Müslüman ve gayrimüslim halk arasında eşitlik sağlamaya yönelik uygulamalar, “vatandaşlık” temeline dayalı millet tanımını oluşturmaya başlamıştır. Etnik ve dinsel

farklılıklar dikkate alınmadan tüm tebaanın Osmanlı olarak tanımlanması çabası, bu dönemden sonra imparatorlukta Osmanlılık akımının güçlenmesine yol açmıştır. Ancak bu uygulamalar gayrimüslim halka yeterli gelmeyecek ve bu tarihten itibaren bağımsızlıkların peşine düşeceklerdir. Ayrıca yüzyıllardır üstün konumda olan Müslüman tebaa da İslam dininin geri plana atılmasına tepki gösterecek ve böylece Osmanlılık akımına bir tepki olarak İslamcılık gelişmeye başlayacaktır. Bu zamandan sonra devlet, tüm tebaayı İslam dini içinde eritmeye ve kimliğini bir İslam devleti olarak tanımlamaya başlamıştır. Tanzimat dönemindeki gayrimüslim halka karşı başlatılan uygulamalar, pratik bir zorunluluktan ötürü, 1856 İslahat Fermanı ile daha da genişletilmiştir. Böylece ıslahatlarla birlikte dönüşüm dönemine giren Osmanlı millet sistemi, toplumun homojenleştirilmesini değil, farklılıkların korunmasını amaçlamaktaydı diyebiliriz. Dönemin Osmanlı aydınının ulaşmaya çalıştığı ulus, Türk ulusu değil, bir Osmanlı-İslam ulusuydu. Bu dönemdeki temel kaygı, Osmanlı hanedanının yaşatılması olmuştur. Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık akımları, bu kaygının bir sonucu olarak ve yeni bir kimlik arayışı çabaları olarak değerlendirilmelidir.

Kadıoğlu (Yıldız 2001:10) Türkçülüğün kültürel bir akım olmaktan çıkıp, modern anlamda siyasal bir akım olarak düşünölmeye başlanmasının sembolik yılının 1904 olarak alınabileceğini belirtir. Ona göre, Yusuf Akçura'nın 'Üç Tarz-ı Siyaseti'nin bu yılda yayımlanmasıyla Türkçülük siyasal bir proje olarak telaffuz edilmiştir.

Osmanlı'da meşrutiyetten önce Türklerde ulusal bilinç gelişmemiştir. İlk defa Jön Türk ihtilali ile beliren Türklük bilinci, öncelikle Osmanlılık şeklinde gelişmiş olsa da bunun altında Türkçülük yatmaktadır. 1908'den sonra yayın hayatında sansürün kalkması ve özgürlük dönemi Türklük bilincini canlandıran gelişmelerdendir. İttihat ve Terakkinin 20. yüzyıl başından itibaren faaliyetleri, Cumhuriyet döneminde Türk kimliğinin alacağı şekil bakımından oldukça belirleyici olmuştur. Osmanlı'da Lale devriminden 1908'e kadar yapılan ıslahatlar, hep tepeden inme ve dış talepler sonucunda zoraki olarak yapılmıştır. Bu nedenle yüzeysel ve geçici etkileri olsa da, modern Türk kimliğinin oluşumu açısından göz ardı edilemez. Ancak II. Meşrutiyet, o zamana kadar mutlak güç olan hükümdarın karşısına memur-subay sınıfından oluşan, okumuş yeni bir siyasal güç çıkarmıştır. Bunların siyasal örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Ülkede devrim yapabilecek ölçüde güçlü bir burjuvazinin olmadığını bilincinde olan İttihat ve Terakki, yönetime geçer geçmez bir burjuva sınıfı yaratma çabasına girişmiştir.

Osmanlıcılığın darbe yemesi ve Türkçülük akımının yayılmasında en büyük etkiyi yapan gelişme, 1911'de Arnavutluğun imparatorlukta ayrılması ve 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşlarında alınan yenilgi ile birlikte diğer Balkan topluluklarının da devletten kopmalarına yol açmalarıdır. Osmanlılık başarı sağlayamadı, çünkü hiçbir etnik grup vatandaşlık bağıyla devlete bağlanmakla yetinmedi. Anayasal rejime kavuşmak için kendi bağımsızlık haklarından vazgeçemediler. I.Balkan Savaşı'nda müttefiklerin Osmanlı'dan vilayetlerin özerklikleri ile ilgili talepleri Osmanlı kamuoyunda milliyetçilik rüzgarı esmesini hızlandırdı. Balkanlardaki azınlıkların artan milliyetçiliğine tepki olarak ilk kez dil, tarih ve edebiyatta görölmeye başlayan Türkçülük etno-politik bir kavram olarak ortaya çıkmaya başladı.

Türkçülerin ilk örgütlenme girişimi 7 Ocak 1909'da kurulan Türk Derneğidir. Avrupa'dan yayılan milliyetçilik dalgası, imparatorlukta Türk olmayan unsurları etkisine alıp, bunları tek tek devletten kopardıktan sonra, 20. yüzyılın ilk yarısında Türk milliyetçiliği uyanmaya ve etkili olmaya başlamıştır. Batıda milliyetçiliğin gelişimi burjuva devrimlerinin bir sonucuyken, Osmanlı'da böyle bir hareketi yaratacak güçte

bir burjuvazinin olmayışı sürecin farklı yaşanmasına yol açmıştır. Milliyetçilik, ilk ortaya çıktığı zamanlarda, 18. yüzyılda, Avrupa’da özellikle Fransa ve İngiltere’de, tamamen dinden kopmuş, seküler nitelikli bir ideolojiydi.

Feodalite döneminde baskın olan dinin hegemonyasını yıkmak amaçlanıyordu. Oysa bizde milliyetçilik, Batının gücüne ulaşmak ve ülkeyi kurtarmak için bir çözüm olarak görüldü ve aydınlar tarafından Batıdan ithal edildi. Türkdoğan (2000:80), milliyetçilik veya Türkçülük akımlarının, bizde-tarihi seyri incelendiğinde-azınlıkların bu hareketlerine karşı bir savunma mekanizması olarak doğduğunu belirtir. Kendini, İslamiyet içinde eriten Osmanlı İmparatorluğu, aydınları yoluyla milliyetçiliği ‘varlığını koruma duygusu’ olarak kabul etmiştir. “20. yüzyılın başlarında Türkiye adı, Osmanlı siyasi lügatinde ne siyasi ne de coğrafi bir terim olarak yer almaktaydı. Daha çok Batılı yazarların Osmanlı İmparatorluğu için kullanageldikleri bir yanlış adlandırmaydı” (Yıldız 2001:106).

Özet olarak 19. yüzyıldan itibaren etkili olmaya başlayan milliyetçilik akımı, imparatorluğun yıkılmasına ve bir çok ulus-devletin kurulmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın başından itibaren tüm dünyada Batı’dan yayılan fikirlerin etkisiyle birlikte Batı’ya karşı başkaldırı başlamış oldu. Böylece Türkiye’de örneğini 19. yüzyılın başlarında gördüğümüz Batılılaşma reformları ile birlikte, Batı’nın fethettiği ve zayıflattığı ülkeler ona karşı onun fikirlerini ve tekniklerini kullanmaya başladılar. Bunlar aslında bir sonraki yüzyıldaki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin habercisi niteliğindedir. 19. yüzyılın son yarısından itibaren milliyetçilik mücadeleleri emperyalizm-anti emperyalizm mücadelesine dönüşmüştür.

Milliyetçiliğin birçok çeşidi vardır ve ayrıca her ulusal kimlik, kendine özgü ekonomik sosyal, kültürel koşullar içerisinde oluşur, ötekiye de bu koşullar çerçevesinde seçer. Ötekiyle kurulan ilişki iki yönlü; bir taraftan çatışmacı ve bir taraftan bütünleşmeci, paradoksal bir ilişki olabilir. Özellikle sömürgecilik sonrasında Türkiye’yi de için alan Doğu toplumlarının öteki olarak Batıyı seçişinde böyle bir ilişkiyi görmek mümkündür. Burada Batı, hem karşı çıkılan/reddedilen hem de ulaşılmak istenilen değerlerin kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle bizim toplumumuzda Batı ve Batılı değerler bir taraftan istenmeyen “öteki”ni oluştururken, diğer taraftan ulaşılmak istenen yönü belirler. Türk milliyetçiliğinin amacı, hem milletine özgü karakterlerini korumak hem de dünya medeniyetleri arasında bağımsız benliğine sahip olmaktır.

• Küreselleşmenin İlerleme Evresi (1875-1925)

İngiltere ve Fransa gibi ülkelere karşı siyasal birliğini daha geç tamamlayan ve daha geç merkezleşen Almanya, bunun yanında bu ülkelerde yapılan devrime benzer nitelikte güçlü bir burjuvazi sınıfına da sahip değildi. Almanya bu boşluğu etnikliğe dayalı bir millet tanımı ve milliyetçilik anlayışıyla doldurmak istedi; böylece dil, tarih ve kültür alanındaki çalışmalara öncelik verdi. Bu gelişme, Batılı milliyetçilik anlayışına bir tepki olarak düşünülmelidir. Aydın (1998:40), 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslaşma yoluna çıkan ve birer birer kendi ulus-devletlerini kuran yeni ulusların, söylemde her ne kadar Fransız Devrimi’nden mülhem anayasal yurttaşlık anlayışına dayandıklarını iddia etseler de, Alman ‘kültür devleti’ modelini izledikleri rahatlıkla ileri sürülebilir demektedir.

Bu dönemin güvensizlik ve risk ortamı şimdiye kadar ki dönemlerden çok daha tehlikeliydi. Çünkü, 19. yüzyılda ortaya çıkan emperyalizm olgusu, ulusların bir dünya

pazarı elde etme yolunda bloklaşmalarına ve iki büyük dünya savaşının yaşanmasına yol açmıştır. Bu savaşlar, bir yandan I. Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'ın (1914-1945) başlamasına kadar süren dönemin “Aşırıliklar Çağı” (Hobsbawm 1998) olarak adlandırılmasına neden olurken, diğer yandan savaşların sonucunda imparatorluk sisteminin tamamen çökmesi ve yerini uluslara bırakması, milliyetçilik ve bununla bağlantılı olan ırkçılık ve şovenizmin tüm kitleleri etkisine almaya başlaması 20. yüzyılın “milliyetçilik çağı” (Martal 1997) olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.

Savaş, sömürge imparatorluklarının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan sömürge milliyetçilikleri, sömürgeci yönetimden kurtulmak ve bağımsızlığa kavuşmak amaçlarıyla temellenir. Bu milletler amaçlarına kavuşma yolunda daha çok kültür ve etni'yi ön plana çıkaran Alman milliyetçilik anlayışının etkisi altında kalmışlardır.

Bu dönemin risk ortamının önceliklere göre daha tehlikeli olması, dönemin savaşlarının niteliğiyle ilgilidir. Örneğin, bu zamana kadar prenslikler ve krallıklar arasında yapılan savaşlarda, sivil halk savaştan soyutlanabiliyor ve savaşılan halklarla ilişki kurulmasına karışılmıyordu, ancak topyekün savaşın ilk örneğini oluşturan bu savaşlar toplumun tüm tabakalarına yayıldı ve böylece “öteki” tanımının çerçevesi sertleşmiş oldu. Bu tarihten itibaren, savaş sırasında diğer ulustan olanlarla her türlü ilişki sorgulanmaya ve kuşkuyla karşılanmaya başladı. Bunun yanında artık bir ülkenin savaş için tarafsızlık ilanı önemini yitirdi, ulusal güvenlik şekil değiştirerek ulus-devletin işlevi haline geldi. Gelişen savunma sanayi ve askeri güç savaşa katılmayan ülkeleri de tehdit etmeye başladı.

Bu dönemde milliyetçiliğin temeli olarak önem kazanan etniklik, ulus-devletin temeli olarak değil, ulus-devlet tarafından varlığını meşrulaştırmak ve belirli bir sadakat odağı oluşturmak için kurgulanan bir ürün olarak ele alınır. Yani bu açıdan etniklik, tutunum ihtiyacını karşılamak için varsayımsal olarak ele alınması gereken bir kimlik çeşididir. II. Dünya savaşının bitimine kadar bu türden milliyetçilikler genellikle milliyetçi bir tek parti iktidarının önderliğinde gerçekleşti. Alman Nazizmi, İtalyan Faşizmi bunun en güzel örneklerini oluşturmaktaydı.

Alman kültür devleti ve milliyetçilik anlayışının etkili olmasıyla birlikte, 19. yüzyılda iki dünya savaşı arasında geçen süreçte milliyetçilik, ırk ve kültürü esas alan politik bir anlama büründü. Bu gelişmeyle birlikte Almanya, İtalya ve Japonya'da şovenizm etkili oldu. Bu dönemden sonra ulusa ayırt edici bir vasıf yüklendi; ulus, ırk ve kan birliğine dayandırıldı.

Ayrıca bilimsel alanda yaşanan gelişmeler de dönemin “öteki” tanımlarının belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Miles (2000:46)'e göre, bundan sonra Avrupalı öteki tanımlarında olan farklılık düşüncesi ‘ırk’ farklılığı olarak, yani temelde biyolojik ve doğal olan kalıtsal ve değiştirilemez farklılıklar olarak yorumlandı. Böylece ötekinin ırk temelinde tanımlanmasıyla birlikte bu dönemden itibaren 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen ırkçılığın temelleri atılmış ve aşağı ırk-üstün ırk anlayışı egemen olmuştur. Aydın (1998:40) da bu süreçte milliyetçiliğin kendi kültür devletini kurma yolunda izlediği stratejiler arasında etnik temizlik, azınlıklaştırma, soykırım ve asimilasyonun boy göstermeye başladığını belirtir.

Milliyetçilik ve ırkçılık ideolojisi arasında bağlantı bulunup bulunmadığı sorunu ele alan Miles (2000:123), “ideolojik bağlantı” kavramını kullanarak ırkçılık ve milliyetçilik ideolojilerinin birbirleriyle çakıştığını ve benzerlikler taşıdığını ileri sürmektedir.

Aynı zamanda Anderson (1993:15-16) da ulusların hayali topluluklar olduklarını öne sürerek böyle bir bağlantıya değinmektedir. Miles (2000: 126), Anderson'ın ırkçılık ve milliyetçilik ideolojileri arasında kurduğu ilişkiyi şu şekilde yorumlamaktadır: Uluslar gibi ırklar da iki anlamda hayal ürünüdür; ulus ve ırk gerçek bir biyolojik temele dayanmaz ve kendilerine anlam yüklenenlerden hiçbiri bir diğerini tanımaz ve ortak duygu birliği anlamında bir toplum oluşturdukları hayal edilir. Burada iki ideolojinin de ötekini dışlama özelliğine vurgu yapılarak böyle bir bağlantı kurulmaktadır.

Şenel (1993:158) ise, ırkçılıktan “ulusçuluğun az gelişmiş ikiz kardeşi” olarak bahsetmektedir. Kronolojik açıdan bakıldığında sömürgeci ırkçılık ulusçuluğu beslemiş, ulusçuluğun aşırı (faşist) ve özel (antisemist) bir biçimi faşist bir ırkçılığa yol açmıştır diyerek; sömürgeci ırkçılık→ulusçuluk→faşist ırkçılık gibi bir sonuca varmaktadır. Fakat ulusçuluk ve ırkçılığı birbir örtüşen ideolojiler olarak ele almak doğru değildir.

Aslında sorunun özünde Miles'in da belirttiği gibi, “ideolojik bağlantı” kavramı yatar, bu kavram iki ideoloji arasında bağlantılar kurulabilmektedir. ırkçılık söylemi, kendi ulusçuluğunu yaratmakta ve bunu diğer ulusçuluk söylemleri üzerinde meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bazı çevreler bu nedenle temelde ulusçu olan bazı akımları çıkarları uğruna ırkçı gösterme yoluna gitmektedirler. ırkçılığı genelde ulusçuluğun bir uzantısı olarak gösterme eğilimi artmaktadır. Çünkü bunu ırkçılık kisvesi altında sunamazlar, farklılıkların öne çıktığı bir dünyada buna bir kılıf bulmak şarttır ve bu işlevi yerine getirecek bir ideoloji olarak milliyetçiliğe sarılırlar. Hitler'in ırkçı ideologu durumundaki Rosenberg'in de belirttiği gibi, “*bir ulusu birlik içinde tutmak için bir ortak düşman yaratılmalıdır.*”

1929 yılından sonra Türk ulusal kimlik tanımlarında etni'ye vurgu yapılması, toplumlar arasında hiyerarşik sınıflamaya neden olan ve Türkleri aşağı bir ırkın (mongoloid-sarı ırk) üyesi olarak gören ırkçılık politikalarına cevap niteliğinde olmuştur. Bu dönemde toplanan Türk Tarih ve Dil Kongreleri'nde Türk ırkının ve Türk dilinin övülmesi, Türk ırkının tarihteki en eski ve en üstün ırk olduğunun kanıtlama çabaları bu çerçevede düşünülmelidir.

• Küreselleşme Sürecinde Hegemonya İçin Mücadele Evresi (1925-)

II.Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi tek kabul edilebilir siyasal rejim olunca, ırkçılık politikası azalmasına rağmen tam olarak ortadan kalkmamıştır. Kapitalist toplumlardaki ırkçılığı “yeni ırkçılık” olarak nitelendiren Balibar (1995:29-30-33), bunu göç kategorisinin işleyişine bağlı olarak ortaya çıkan ayrımcılık ve şiddet gösterileriyle açıklamaktadır. Bunu bir kriz dönemi olarak belirleyen Balibar, bir diğer kriz döneminin ise iki savaş arasındaki dönemde yapılan ırkçılıkla belirlediğini öne sürer.

Balibar, bu konuyu biyolojik gösteren, neden yerini “ötekine duyulan nefret ve korkunun simgeleri” için dayanak noktası olarak kesin biçimde sosyolojik gösterene bırakmadı? sorusuyla cevaplandırmaya çalışır. Bu soruyu göç olgusu ile açıklayarak, bunun sömürgecilikten kurtuluş çağının bir ürünü olduğunu söyler ve eski sömürgeci devletlerinde -Örneğin Fransa- bu nüfus hareketlerinin tersine çevrilmesinden etkilendiğini belirtir. Balibar, ırksız ırkçılık olarak nitelendirdiği bu olguya, biyolojik soyaçekimden değil, sınırların kaldırılmasının sakıncalarından kaynaklanan hayat tarzlarının ve geleneklerin bağdaşmaz oluşundan kaynaklanan kültürel farklılıklara vurgu yapan bir farklı-ırkçılıktır der. Ona göre, tarihsel kültürlere aidiyetten kaynaklanan yeni ırkçılık, tek biçimliliği dayatan Batı emperyalizmine karşı geri kalmış

ülkelerin verdikleri mücadelenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu olgu emekçi sınıfı arasında sınıf bilincini parçalayıcı bir işleve sahiptir. Sınıf savaşı ulusali ve ulusçuluğu çözücü bir işleve sahipken, ırk savaşının uluslar arasındaki bağı kuvvetlendiren ve böylece uluslar arasındaki hiyerarşinin korunmasını sağlayan bir yönü olduğu sonucuna varır.

Böylece kapitalizmin gelişmesi “öteki” tanımlarının yeniden üretilmesine yol açtı, sanayileşmeyle birlikte ötekinin işgücüne gereksinmesi artan Avrupa devletlerinde savaştan sonra zaten değişmeye başlayan ırkçılık söylemi yön değiştirdi. Yurt dışından gelen göçmenlerin kültüre asimilasyonuna ve böylece toplumun türdeşliğine yöneldiler. Ancak 1970’den sonra başlayan ekonomik kriz bu tutumda değişikliğe yol açacak ve göçmenlerin sınır dışı edilmesine yönelik İngiltere’nin öncü olduğu politikalar uygulanacaktır. Böylece ırkçılık, yabancı işçi ve göçmen sorununa kaymaya başlayacaktır.

Bunun yanında I. ve II. Dünya savaşlarının ardından uluslararası insan hakları kavramının doğmasına tanık olmaktadır. Oran (2000:13-14), savaştan sonra yapılan azınlık ve insan hakları korunmasının Milletler Cemiyeti (MC) kapsamında zorunlu hale getirilmesine rağmen getirilen yükümlülüklerin İngiltere, İtalya, Fransa hatta savaştan yenik çıkan Almanya’ya herhangi bir yükümlülük getirmediğini, sadece ikinci sınıf sayılan ülkeleri kapsadığını ve bu nedenle evrensel olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, galip ülkeler, bu ülkelerin iç işlerine müdahale etmek, bu devletleri zayıflatarak kendilerine bağlamak için MC güvencesi altındaki bu antlaşmaları devreye sokmuşlardır. Savaştan sonra 19. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde güç kavramı yerini hak kavramına bırakmaya başladı. Ancak bu zayıf devletler açısından görünüşte bir hakta; temeli gücünün gücünü arttırmaya dayanıyordu.

Savaştan sonra ortaya çıkan ve ulus-devletlerin bağımsızlık mücadeleleri açısından önemli olan diğer bir gelişme ise Amerikan başkanı Wilson’un Ocak 1918’de kabul ettiği, 14 maddesine dayanan ve sömürge halklarına verilen kollektif bir hak olan “kendi kaderini tayin hakkıdır” (self-determinasyon). 1919’dan itibaren ırka ve dile dayanarak ulus olma isteğinde bulunan topluluklar kendi kaderini belirleme hakkına sarıldılar. II. Dünya Savaşı yıllarında (1944) toplam 56 olan ulus-devlet sayısı, sömürge imparatorlukların dağılması, birçok ülkenin bölünmesiyle birlikte, günümüzde 200’ü geçmiştir. Savaştan galip olarak çıkan devletler hızla sanayileşmeye devam ederek zamanla her alanda gelişmelerini tamamladılar ve diğer ülkeler üzerindeki kararlarda söz sahibi olmaya başladılar.

II. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte dünya, Soğuk Savaş dönemine girmiştir. Hobsbawm (1996:263), bu dönemi “ikinci dünya savaşından çıkan iki süper gücün ‘Soğuk Savaş’ denilen bir mücadele içinde sürekli karşı karşıya gelmesi” olarak ifade etmektedir. Sömürge sonrası dünya, çift kutuplu bir dünyaydı. 1950’lerden 1989’da önce Doğu Bloku’nun, 1991’de ise Sovyetlerin yıkılmasına kadar süren bu dünyanın bir tarafını II. Dünya Savaşı’ndan en az zararlı çıkan ve İngiltere’nin yerini alan ABD, diğer tarafını ise sosyalist rejimi temsil eden SSCB oluşturuyordu. Bu dönem iki kutup arasındaki ideolojik ve siyasi kamplaşmalarla karakterize olunur.

Kazgan (2000:91), her iki kampın da kendi etki alanını genişletmek için dönemin az gelişmiş ülkelere tavizler verdiğini, bunları kendi çevresine çekmeye çalıştığını, ideolojik kamplaşma yanında ırk, renk, din, kültür gibi öğeler önemsiz kaldığı için, kamplaşmada bunların geri plana itildiğini öne sürer. Bu nedenle soğuk savaş dönemindeki “öteki” tanımları önceki dönemlere nazaran daha yumuşamıştır. 1943-

1945 yıllarında çizilen ve “Demir Perde” ile ikiye bölünen Avrupa sınırlarını Huntington (1993:36), Batı Hıristiyanlığının 1500’lerdeki doğu sınırı olarak belirlemekte ve bunu yaparken din farklılıklarını esas almaktadır. Bu hattın kuzeyinde ve batısında yaşayan halklar Katoliktirler; Avrupa tarihinin feodalizm, Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi gibi ortak tecrübelerini paylaşmışlardır; genel olarak ve ekonomik açıdan doğudaki kavimlerden daha iyi durumdadırlar ve şu anki müşterek bir Avrupa ekonomisine ve demokratik siyasi sistemler arasındaki birleşmeye artan ölçüde katılmaları beklenebilir. Bu hattın doğu ve güneyindeki kavimler, Ortodoks veya Müslüman’dırlar; tarihi bakımdan Osmanlı ve Çar imparatorluklarına mensup olmuş ve Avrupa’nın geri kalan kısmına biçim veren hadiselerle ehemmiyetsiz ölçülerde temas kurmuşlardır; ekonomik açıdan genellikle fazla iyi değildirlere.

Soğuk savaş döneminin en büyük güvensizlik ve risk kaynağını nükleer savaş tehdidi oluşturmuştur. Her iki kutup da aralarındaki siyasal ve ideolojik mücadelelerinin sonucunda nükleer silahlanmaya gitmiştir. Hobsbawm (1996:264)’a göre, bütün kuşaklar her an patlak vereceğine inandıkları ve insanlığı tahrip edeceğine geniş çapta inanılan küresel nükleer savaşların gölgesi altında yetişmişlerdir. Bu durum dünyadaki güç dağılımında iki kutup lehine büyük dengesizliklere ve bunun geri kalan ülkeler tarafından kabul edilmesine yol açmıştır.

1950’den sonra soğuk savaş dönemi içinde dünya yeni bir dönüşüm sürecine girdi. Bu tarihten sonra ulus-devletler neo-klasik iktisat kuramına göre ekonomilerini planladılar ve bu kuramın temeli ulus-devletlerin ve sendikaların piyasalara müdahalelerinin ortadan kalkması ve bütün piyasa işlemlerinin özelleşmesi ve ekonomide bu şekilde etkinlik sağlanmasına dayanıyordu (Kazgan 2000:16). 1870’den 1915 savaş döneminin başına kadar uluslararası yatırımlarda artış yaşanmış bu artış, savaş dönemi koşullarında düşmüş ve 1950 ile birlikte savaşın bitmesi ve soğuk savaşın başlamasıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında tekrar artış yaşanmıştır. 1960-73 arası dönemde tüm ülkeler ekonomilerini düzeltmeye, gelir farklarını en aza indirmeye çalıştılar. Bunun yanında az gelişmiş ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesi ve kalkınma planları bu ülkelerin ekonomilerinin büyümelerine neden oldu. Bu tarihten sonra az gelişmiş ülkeler de sosyal devlet anlayışını ve demokrasiyi yaymaya önem vermeye başladılar.

Bu gelişmenin yanında, 1950’lerden sonra sivil toplum örgütlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu dönemde devlet otoritesine karşı örgütsel bir tepki olarak ortaya çıkan sivil toplum örgütleri, yerel oluşumları, uluslararası boyutlara ulaşmamışlardı. Ancak, 1990’lardan sonra küreselleşmenin çelişkileri karşısında küreselleşmeye tepki koyduklarından devletle aynı amaçları taşıyacaklarından devlete yakınlaşacaklar ve küresel boyuta ulaşacaklardır.

1970’teki siyasal ve ekonomik krize kadar güç dengeleri büyük oranda değişikliğe uğramadı. Ancak soğuk savaşın bitmesi bu ortamın değişmesine neden olacaktır. Aslında 1970 bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Bu yıllarda OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını arttırması, petrol sahibi ülkeleri zengin ederken, petrol ithalatçısı ülkeleri ekonomik krize sürükledi. ABD’nin Vietnam başarısızlığı krizi daha çok tırmandırdı. Bu dönemde yaşanan dünya ekonomik krizi daha sonra yaşanan gelişmeler açısından belirleyici olmuştur.

1980’lere gelindiğinde ise Reagancı serbestleşme politikaları ve muazzam bir teknolojik gelişme, güç dengesinin ABD’nin lehine değişmesine neden oldu. 1980’lerin

ortasında ABD'nin iletişim ve enformasyon teknolojisiyle baş edemeyen Doğu Bloğu ve SSCB demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin etkisi altına girdi. Bu gelişme 1989'da Doğu Bloğu'nu parçaladı ve 1991'de SSCB'nin yıkımını hazırladı. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, komünizm tehdidinin ortadan kalktığını ve uluslararası alanda ideolojik kamplaşmaların sona erdiğini göstermekteydi.

Günümüzdeki “öteki” tanımlarına baktığımızda ise, dönemin tutunum ideolojisi ve sadakat odağına bağlı olarak tam bir belirsizliğin hakim olduğu dikkat çekmektedir. Bu belirsizlik, “öteki” tanımını şekillendiren faktörlerin çokluğuna dayandırılabilir; böylece dine, etnikliğe (alt kimlikler), bireye dayalı tanımlar ön plana çıkmaktadır. Kanaatimizce bu tanım çokluğu arasında, faktörlerden hangisinin “öteki” tanımlarında ön plana çıktığını belirleyen, ulusların ekonomik ilişkileri ve ekonomik beklentileri olmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme çabaları ya da yakın dönemde Irak Savaşı sürecinde gelişen Türkiye-Amerika ilişkileri ulusların birbirlerini tanımlamalarındaki kısa dönemli değişimlerin örneğini oluşturmaktadır. Böylece kimi zaman Avrupa'nın Müslüman olan tek demokratik ve laik ülke olması nedeniyle “bizden” diye tanımladığı Türkiye, kimi zaman İslam dini nedeniyle “öteki” olarak tanımlanmaktadır. Öteki tanımlarına yansıyan bu belirsizlik, küresel boyutta kimlik tanımlarına da yansımış, ulus-devletin azalan işlev ve sorumluluklarıyla birlikte ulusal kimlik tüm vatandaşları tek bir kimlik altında eriten bir referans çerçevesi olma özelliğini kaybetmiştir. Modern toplumda bireysel kimlik, cinsel kimlik, dinsel kimlik, etnik kimlik gibi farklı kimlikler önem kazanmış ve farklılıkların bir arada yaşayabileceği bir kimlik siyaseti egemen olmuştur.

TARTIŞMA

Teknolojik gelişmelerle birlikte artan ticari ilişkiler, halkların birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamış ve böylece dönemsel olarak farklılıklar gösteren “öteki” ve “kimlik” tanımları oluşmuştur. Fransız Devrimi ve İngiliz Endüstri Devrimi'nin siyasal, ideolojik ve ekonomik yapıda meydana getirdiği değişikliklerin buna eklenmesiyle birlikte geleneksel yapıdan tam bir kopuş yaşanmıştır.

Fransız Devrimi'nin ardından ulusal çıkarlar ve duyguların önem kazanmasıyla birlikte “teritoryal ulus” kavramı ortaya çıkmış; geleneksel toplumdaki dini, etnik ya da hanedanı kimlik yerine, öteki tanımları “ulusal kimlikler” temelinde yapılmıştır. İngiliz Endüstri Devrimi'nin kaynaklık ettiği kapitalist ekonominin gelişmesi ise ulusal kimlik tanımlarının gelişmesine paralellik göstermiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda merkantalizm, sömürgecilik ve emperyalizmin etkisiyle Batı kültürünün evrensel değerleri ön plana çıkmış ve böylece Batı, Doğu'yu küçültücü ve aşağılayıcı bir sıfatla “öteki” olarak tanımlamıştır. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı ve Avrupa Devletleri arasındaki sömürge savaşları ve din farklılıkları birbirlerini Müslüman Doğu ve Hıristiyan Batı olarak kavramsallaştırmalarına yol açmıştır.

Fransız Devrimi'nden sonra Batı'da sosyo-ekonomik kimlik tanımları hakimken, Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar geleneksel dini-hanedanı kimlik öbekleri egemen olmuş, ancak bu yüzyıldan itibaren Batı ile artan ilişkiler ve milliyetçilik akımının etkisiyle birlikte geleneksel kimlik tanımlarından kopmalar yaşanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın başlarında itibaren ulusal birliğini geç tamamlayan Almanya'da etnikliğe dayalı bir millet tanımı ve milliyetçilik anlayışı egemen olmuş ve iki dünya savaşı arası dönemde “öteki” ve “kimlik” tanımları ırk ve kültürü esas alan bir anlama bürünmüştür. Ayrıca bu dönemde yapılan savaşlarda sivil halkın da savaşlardan etkilenmesi sonucunda

dönemin öteki tanımının çerçevesi sertleşmiştir. Bunun yanında 19. yüzyılda bilimsel alanda yaşanan gelişmeler öteki tanımlarını etkilemiş; ırk farklılıkları, yani temelde biyolojik ve doğal olan kalıtsal ve değiştirilemez farklılıklar ön plana çıkmıştır. Böylece “öteki”, ırk temelinde tanımlanmış ve etnik temizlik, azınlıklaştırma, soykırım ve asimilasyon politikaları etkili olmuştur.

Kapitalizmin gelişmesi Avrupa devletlerinin ötekinin işgücüne gereksinim duymasına ve böylece öteki tanımlarının yeniden üretilmesine yol açmıştır. Bu süreçte biyolojik farklılıklara değil, kültürel farklılıklara vurgu yapan ırkçılığa dayalı öteki tanımları gelişmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Soğuk Savaş dönemine giren dünyada iki kutup (SSCB-ABD) arasındaki ideolojik kampaşma ön plana çıkmış; ırk, renk, din, kültür gibi öğeler önemsiz kalmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde öteki tanımlarının yumuşadığını söyleyebiliriz. 1989'da Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte ideolojik kampaşma sona ermiş ve öteki tanımlarında belirsizlik gözlenmiştir. Günümüzde öteki tanımını şekillendiren faktörlerin çok olması, tanımlarda belirsizliğe yol açmış; dine, etnikliğe ve bireye dayalı tanımlar ön plana çıkmıştır. Faktörlerden hangisinin ön plana çıktığını belirleyen unsur, daha çok uluslararası ekonomik ilişkiler ve beklentiler olmuştur.

Böylece bireylerin, toplumların ve ulusların öteki tanımları kısa vadeli politik ve ideolojik kaygılara göre şekillenmiştir. Bu durum toplumdaki görece dengenin bozulmasına; yani çatışmalara ve mücadelelere neden olmaktadır. Giderek etkinliğini yitiren ulus-devletler, ulusal kimlik bilincini arttırmak için ortak düşman yaratma yoluna gitmektedirler. Günümüzde egemen olan, farklılıkların bir arada yaşayabileceği bir kimlik siyasetidir.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. *Hayali Cemiyetler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1993
- Aydın, Suavi. *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve “Türk Kimliği”*, İstanbul: Öteki Yayınevi, 1998
- Balıbar, E., I. Wallerstein. *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (Çev: Nazlı Ökten), İstanbul: Metis Yayınları, 1995
- Hobsbawm, E. J. *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırıliklar Çağı*, (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996
- Devrim Çağı (1789-1848)*, (Çev: Bahadır Sina Şener), Ankara: Dost Kitabevi, 1998
- Huntington, Samuel. “Medeniyetler Çatışması mı?” (Çev. Mustafa Çalık) *Türkiye Günlüğü*, sayı 23, 1993:3346
- İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical 1300-1600*, (Çev: Great Britain: George Weidenfield and Nicholson), 1973
- Kazgan, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000
- Keyder, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, (Çev: Sabri Tekay), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1989
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara: TTK

- Yayınları, 1988
- Martal, Abdullah. “İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm” *Tarih ve Milliyetçilik*, Mersin Üniversitesi, I. Ulusal Tarih Kongresi, 1997:213-224.
- Miles, Robert. *İrkçılık*, (Çev:Sibel Yaman), İstanbul:Sarmal Yayınevi,1998
- Oran, Baskın. *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli*
Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977
Küreselleşme ve Azınlıklar, Ankara: İmaj Yayınevi, 2000
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet.” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1985:996-1000
“Osmanlı İmparatorluğu Tarihte Üçüncü Roma’dır, Bir Dördüncüsü de Yoktur”
Türkiye Günlüğü, 1990:26-29
- Şenel, Alaeddin. *İrk ve İrkçılık Düşüncesi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1990
- Timur, Taner. *Osmanlı Kimliği*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000
- Topçuoğlu, Abdullah. “Ulus-Devlet ve Etnisite Olgusu.”*Türkiye Günlüğü*, sayı 33, 1995:101-110
- Türkdoğan, Orhan. *Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?*, İstanbul: Alfa Kitabevi, 2000
- Yıldız, Ahmet. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene. Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001